

úlohu neverbální složky. Pro další práci se jako velice potřebné ukazuje získávání nahrávek pomocí videopřístroje, neboť videonahrávky umožňují podrobnější a přesnější popis průběhu komunikace¹. Dále je možno materiál získávat přímo zápisem jednotlivých výpovědí odposlechu, případně též vytvářením příkladů na základě vlastní komunikační zkušenosti.

Komunikace v rodině má své zvláštnosti a specifika². Návyky a dovednosti získané v rozhovorech v rodinném styku obvykle ovlivňují jazyk všech jejích členů (především však dětí) a často přetrvávají po celý život. Mnoho rodin má své smluvené způsoby hovoru o určitých tématech, mají svá vlastní slova pro označení věcí a skutečností, patří sem i způsoby oslovení, pojmenování jednotlivých členů rodiny atd. Na jazykové postředi v rodině je dítě fixováno nejintenzivněji a ta podoba jazyka, která v tomto prostředí dominuje, se pro něho stává primárním nástrojem komunikace³.

Užívání jazyka v rodině je ovlivňováno velice blízkým, soukromým vztahem všech jejích účastníků, kteří se navzájem důvěrně znají, neboť spolu žijí (rodina v užším smyslu) nebo se často navštěvují (rodina v širším smyslu). Opakovaně spolu vedou rozhovory, a to většinou na ustálený repertoár témat (zaměstnání, děti, dovolená, politika, rodinné vztahy, jídlo, práce v domácnosti apod.), obohacený jen někdy nějakým tématem aktuálním (kulturní zážitek, cesta, nemoc apod.). Jejich důvěrný vztah vyplývající z přibuzenského vztahu, společné zážitky, zkušenosti, zvyklosti rodinného života apod. způsobují, že pro tento typ komunikace je příznačná velká **zkratkovitost**, **redukce** a **názakovost**, ale též užívání ustálených výrazů, názvů či obrátů, které mohou být pro cizí účastníky neznámé či nesrozumitelné. (Řekneme-li např. svému dítěti „vem si ty „rambácký“ kalhoty“, bude dítě vědět, o které kalhoty se jedná (džiny s nápisem RAMBO, které běžně nosí), cizí účastník rozhovoru to však pravděpodobně vědět nebude apod.).

Dalším charakteristickým rysem komunikace v rodině je **opakovanost**, neboť některé stereotypní situace související s běžným provozem v domácnosti, např. ranní vstávání, jídlo apod., se opakují denně a jsou jakousi „páteří“ rodinného života.

V našem příspěvku se chceme podrobněji věnovat díle problematice rodinných rozhovorů, totiž otázkám, přesněji tázacím větám (výpovědím) v rozhovorech rodičů s dětmi. Nebudeme se zabývat otázkami, které kladou děti rodičům, i když by to bylo jistě velmi zajímavé, neboť v určitém věko-

¹ Na nezbytnost práce s videopřístrojem upozorňuje článek O. Müllerové a E. Schneiderové (1988, s. 236); videonahrávky jsou důležitě nejen pro speciální výzkum neverbálního chování účastníků komunikace, ale třeba i pro postředi několikastranné komunikace mezi více účastníky jedné komunikační události apod.

² Na některé typy rozhovorů v rodině poukazuje článek O. Müllerové a E. Schneiderové (1988, s. 232).

³ Tedy např. spisovný jazyk, přestože působí prostřednictvím hromadných sdělovacích prostředků, předškolních zařízení, literatury předčítané dětem apod., stává se nástrojem dětské komunikace jedně tehdy, pokud se spisovně mluví především v rodině. Podrobněji k této problematice I. Martince (1991, s. 291).

vém období (zejména kolem 3.-4. roku) zahrnují děti rodiče přímo záplavou nejrůznějších otázek. My se zde naopak zaměříme na zvláštní typy otázek (tázacích výpovědí), které kladou rodiče dětem a které plní jiné komunikační funkce než běžné otázky zjišťovací či doplňovací. Jejich cílem totiž není potřeba získat nějakou informaci (nejsou výzvou k odpovědi), ale plní funkci např. varování, vyhrůžky, napomenutí či výtčky. Jsou to otázky jako např. *kolikrát ti to budu vopakovat?; chceš pohlavek?; to sebou nemůžeš trochu hodit?; ty ještě nejsi voblečený?* apod.

Nejdříve bychom se krátce pozastavili u problému terminologického, tj. u rozlišení pojmů **otázka** a **věta (výpověď, replika) tázací**, na které jsme zde již narazili. Na tuto problematiku poukázala už např. O. Müllerová ve své monografii *Komunikační složky výstavby dialogického textu (1979)*, či v článku *Otázka a odpověď v dialogu (1982)*, proto zde ve stručnosti uvedeme jen pár poznámek. Současné mluvnické češtiny pod označením otázka většinou rozumějí jednak věty se speciální tázací intonací, příp. s tázacími částicemi (ty jsou označovány jako otázky zjišťovací), jednak věty s tázacími zájmeny či příslovci (pak hovoříme o otázkách doplňovacích). V tomto významu označení otázka často alternuje s označením tázací věta (replika), je zde však jistý významový rozdíl. Termínem **tázací věta (výpověď)** vystihujeme spíše **jazykové vlastnosti** výpovědi (tj. určité intonační schéma, přítomnost tázacích slov), zatímco označení **otázka** zdůrazňuje spíše stránku **významovou**, funkční, tedy vyjádření snahy něco se dozvědět, a to bez ohledu na způsob tohoto vyjádření. Dále budeme tedy užívat raději termín **tázací věta (výpověď)** nežli označení otázka, neboť většina zkoumaných replik, které uvedeme jako příklady, má jazykovou formu věty tázací, ale odpověď na ni se neočekává, nemá tedy vlastní otázkový význam. Tázací formou jsou vyjadřovány významy jiné.

Ve Skladbě spisovné češtiny (Grepl - Karlík, 1986, s. 66) se tento typ tázacích vět klasifikuje jako tzv. **otázky nepravé**, na rozdíl od otázek pravých. Záměrem mluvčího zde není snaha dosáhnout odpovědi (mluvčí neusiluje o odpověď), ale spíše snaha vyjádřit podiv, rozpaky, nejistotu, tedy konstatovat skutečnost, která je pro něho nějakým způsobem překvapující či neočekávaná. K otázkám nepravým jsou zde řazeny otázky podivové a tzv. otázky řečnické.

V našem materiálu, který byl získán především přepisem magnetofonových nahrávek rozhovorů v rodině, ale též přímým zápisem odposlechnutých replik, jsme zachytili přes 80 tázacích vět tohoto typu. Lze tedy říci, že výskyt těchto tzv. otázek nepravých je v komunikaci rodičů s dětmi jevem poměrně velmi častým, a to někdy až příliš.

Jak už bylo několikrát uvedeno, plní tyto tázací výpovědi nejrůznější komunikační funkce⁴. Po jejich vyslovení rodiče neočekávají od dětí odpověď (případně odpověď by je mohla spíše rozladit nebo rozzlobit), ale spíše nějakou neverbální reakci, totiž očekávají, že dítě začne dělat něco žádoucího, či naopak přestane dělat něco nežádoucího. Tyto svou podobou typicky

⁴ Komunikační funkcí zde rozumíme cíl (účel), pro který byla mluvčím věta (replika, výpověď) k adresátovi vyslovena. (Viz Grepl - Karlík, 1986, s. 40).